

СОЦІАЛЬНИЙ ТА ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Носирєв Олександр Олександрович, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (м. Дніпро)

ORCID: [0000-0003-4089-3336](https://orcid.org/0000-0003-4089-3336)

Статтю присвячено комплексному дослідженню соціальних складових сфери туризму, які можливо використовувати в суспільстві для сприяння та підтримки вразливих категорій населення: соціально незахищених верств населення, інвалідів,

внутрішньо переміщених осіб, та багатьох інших категорій, для яких туризм може виступати як напрямом оздоровлення, психоемоційного відновлення, так й потенційного місця зайнятості та трудової активності.

Саме соціальний туризм є тим драйвером суспільного життя, який потенційно здатний сприяти розв'язанню чисельних соціальних та соціально-економічних проблем суспільства, які наявні у сучасних реаліях. Соціальний туризм виступає не тільки механізмом забезпечення права на відпустку і свободу подорожей малозабезпечених верств населення, але й ресурсом забезпечення продуктивної зайнятості населення території, інструментом регіонального розвитку, механізмом формування позитивного іміджу й популяризації туристичної дестинації.

Досліджено соціально-економічні ефекти від туризму, ідентифіковано фактори розвитку соціального туризму в державі. Визначено основні принципи державної соціальної політики у сфері соціального туризму. Зазначається, що важливою складовою соціального туризму є такий його напрям як інклюзивний туризм. В роботі досліджено соціально-реабілітаційні ефекти туризму, які можуть сприяти відновленню значної частини українського суспільства, постраждалої від несприятливих факторів, у першу чергу, військових дій.

Розвиток рекреації та туризму виступає важливим пріоритетом соціально-економічного розвитку України, вагомим чинником стабілізації та структурної перебудови національної економіки, суттєво впливаючи й на розширення можливостей людського розвитку, і розв'язання соціальних проблем населення, зокрема забезпечення оздоровлення та відпочинку населення, проведення змістовного дозвілля. Саме соціальний туризм є тим драйвером суспільного життя, який потенційно здатний сприяти розв'язанню чисельних соціальних та соціально-економічних проблем суспільства, які наявні у сучасних реаліях.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний туризм, інклюзивний туризм, реабілітація, соціальна стабільність.

Nosyriev O. Social and inclusive tourism in the system of socio-economic development of the state.

The article is devoted to a comprehensive study of the social components of the tourism sector, which can be used in society to promote and support vulnerable categories of the population: socially disadvantaged groups, disabled persons, internally displaced persons, and many other categories for whom tourism can act as a direction of health improvement, psycho-emotional recovery, and a potential place of employment and labor activity.

Social tourism is the driver of social life that has the potential to contribute to solving numerous social and socio-economic problems of society that exist in modern realities. Social tourism is not only a mechanism for ensuring the right to vacation and freedom of travel for low-income groups, but also a resource for ensuring productive employment of the population of the territory, a tool for regional development, a mechanism for creating a positive image and popularizing a tourist destination. The socio-economic effects of tourism are studied, the factors of development of social tourism in the state are identified. The basic principles of the State social policy in the field of social tourism are defined. It is noted that an important component of social tourism is such a direction as inclusive tourism. The paper investigates the social and rehabilitation effects of tourism, which can contribute to the restoration of a significant part of Ukrainian society affected by unfavorable factors, primarily military actions.

The development of recreation and tourism is an important priority for the socio-economic development of Ukraine, a significant factor in the stabilization and structural adjustment of the national economy, significantly affecting both the expansion of human development opportunities and the solution of social problems of the population, including the provision of health and

recreation, and meaningful leisure. It is social tourism that is the driver of public life that has the potential to contribute to solving numerous social and socio-economic problems of society that exist in modern realities.

Keywords: social work, social tourism, inclusive tourism, rehabilitation, social stability.

Постановка проблеми. Соціально-економічна ефективність функціонування рекреації та туризму характеризується, з одного боку, рівнем відновлення і розвитку життєвих сил людини та суспільства в цілому (соціальний ефект / соціальна ефективність), з іншого – сучасним станом рекреації й туризму та можливостями їх розвитку в майбутньому (економічний ефект / економічна ефективність).

Соціальні результати туристично-рекреаційної сфери знаходять прояв у показниках оздоровлення, відпочинку та всебічного розвитку особистості. Значущість рекреації зростає на фоні посилення впливу негативних наслідків НТП, які відображаються в погіршенні стану природного середовища та, як наслідок, суспільного здоров'я. Як свідчать дослідження, оздоровлення пересічного зайнятого дозволяє скоротити витрати від тимчасової непрацездатності на три-чотири дні щорічно, знизити втрати робочого часу від скорочення смертності в працездатному віці на шість-сім днів щорічно, скоротити перебування на лікуванні в стаціонарі на два-три дні, підвищити продуктивність праці на 3%, скоротити кількість відвідувань поліклінік у два рази [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальний туризм, реабілітаційні функції туризму, використання туризму як джерела поліпшення соціального стану особистості та суспільства були предметом уваги багатьох дослідників та науковців.

Зокрема, Л. М. Ткачук [12] комплексно розглянуто туризм як багатоаспектне суспільне явище. Автори І. С. Верховод та А. С. Бритвенко [3] звернули увагу на соціальну складову туризму як сектору соціальної сфери. Дослідниця Л. А. Нохріна [9]

також комплексно розглядала детермінанти реалізації соціального туризму. Науковці І. С. Каленюк та Т. М. Котенко [] також розглядали теоретико-методологічні засади досліджень соціальних аспектів розвитку рекреації й туризму як значущого сегмента світового господарства.

Колектив авторів [1] розглядали питання формування інклюзивно-реабілітаційного туризму в нашій державі, а авторка Н. В. Белоусова [2] приділила увагу дослідженню теоретичних аспектів розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні, а дослідниця Л. Вікторова [4] оглядала інноваційні технології соціальної реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій. Дослідниця К. О. Чупіна [15] окреслила психологічні аспекти реабілітації засобами інклюзивного туризму.

Важливу тематику проблем та перспектив розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму досліджувала й Н. Влащенко [5]. На соціальні аспекти розвитку інклюзивного туризму в Україні звернули свій погляд й М. Перфільєва та А. Войтовська [10].

Автори [13] звернулись до туризму як потенціально можливого вектору відновлення та модернізації українського суспільства, а Ю. Б. Феленчак [14] досліджено питання визначення соціального туризму в контексті формування соціальної доктрини туризму. Увагу дослідженням соціального туризму приділили й автори [6] та [11].

Таким чином, слід констатувати багатоаспектну увагу соціальній функції туризму та перспективність використання туризму як засобу реабілітації та поліпшення якості життя населення. Водночас нагальними залишаються питання активізації використання туристичної активності в соціально-економічному розвитку держави, особливо в сучасних критичних умовах війни, внаслідок якої країна стикнулася із безпрецедентним зростанням соціально незахищених верств населення та осіб, які потребують соціального захисту та соціальної підтримки.

Мета дослідження – комплексний огляд соціальних складових сфери туризму, які можливо використовувати в суспільстві для сприяння та підтримки вразливих категорій населення: соціально незахищених верств населення, інвалідів, внутрішньо переміщених осіб, та багатьох інших категорій, для яких туризм може виступати як напрямом оздоровлення, психоемоційного відновлення, так і потенційного місця зайнятості та трудової активності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм є складовою соціальної сфери, оскільки, як форма проведення дозвілля у подорожі, спосіб організації рекреації чи вид бізнесу, передбачає контакти між людьми та виступає основою особистісного розвитку

індивіда, сприяючи не тільки відновленню та розвитку його фізичних кондицій, але й розширенню шляхів реалізації власного потенціалу у суспільстві.

За аналогією, предметами дослідження соціального аспекту туризму стають:

1) туристи, як особи, що на час подорожі набувають особливої соціальної ролі;

2) відносини, що виникають при контакті туристів з представниками приймаючої сторони;

3) соціально-культурний вплив туризму;

4) масовий туризм, як соціальний феномен, який став обов'язковим атрибутом сучасного способу життя в епоху постмодернізму, розвитку транспортних та

телекомунікаційних технологій і глобалізації [12].

Соціальна складова туризму – це багатоаспектне явище, що має подвійну природу. З одного боку, це соціальні ресурси, засоби здійснення туристичної діяльності, з іншого – це соціальні результати, що роблять потужний зворотний вплив на соціально-економічний розвиток суспільства [3].

Соціальна роль туризму розкривається через широке коло соціально-економічних ефектів, які відображено на рис. 1.

Сприяння зростанню економіки	сферу рекреації та туризму вигідно відрізняють такі чинники: невеликі початкові інвестиції; короткий термін окупності й досить високий рівень рентабельності;
Постійний та швидкорослий попит на послуги	темпи зростання туризму перевищують середньорічні темпи піднесення світової економіки й досягають 9-10% на рік;
Зростання зайнятості	1 турист створює до 10 робочих місць в індустрії туризму і суміжних галузях;
Підвищення рівня життя	прямо (через виплату зарплати) і опосередковано (через поживлення суміжних галузей);
Підвищення якості життя та здоров'я населення	сприяння відновленню здоров'я населення, фізичних і психічних сил працівників, і тем самим – підвищенню продуктивності праці;
Економічний розвиток	поповнення державного і місцевих бюджетів через сплату податків і зборів суб'єктами підприємницької діяльності;
Інфраструктурний розвиток	сприяння покращенню інфраструктури й благоустрою туристичних локацій та регіонів;
Розвиток людського потенціалу:	надає можливість ефективно розвивати індивідуальний та сукупний (спільнот, регіонів, країн і людства в цілому) потенціали.

Рис. 1. Соціально-економічні ефекти від туризму (узагальнено автором)

У структурі соціальної доктрини держави особливе значення має соціальна доктрина розвитку туризму, що зумовлюється функціональною специфікою туристичної галузі, її особливою соціальною спрямованістю. Процес розробки соціальної доктрини держави повинен передбачати ґрунтовний науковий аналіз соціально-економічної ситуації в її межах, об'єктивну оцінку попереднього досвіду у всіх сферах суспільного життя, вивчення зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на перебіг суспільних процесів, аналіз та запозичення провідних тенденцій світового розвитку з подальшою їх адаптацією для ефективного соціального розвитку конкретних регіонів. Розробка і реалізація ефективної соціальної доктрини туризму може знівелювати регіональні диспропорції економічного та соціального розвитку окремих регіонів та держави в цілому [14].

За джерелом фінансування туризм поділяється на комерційний та соціальний. Соціальний туризм покликаний забезпечувати подорожами та соціальним відпочинком менш захищені верстви населення для відновлення працездатності, фізичних і моральних сил. Цей вид туризму частково або повністю фінансується за рахунок різноманітних джерел, завдяки чому в подорож можуть вирушити люди з невисокими доходами.

Соціально-культурний вплив туризму добре описується концепцією «демонстраційного ефекту» [12]. Мобільність і експансія чимраз більшої кількості подорожуючих підсилює роль туризму як одного з головних чинників дифузії культурних зразків, яка найактивніше відбувається у несуттєво змінених сучасною культурно-уніфікованою цивілізацією, периферійних стосовно постіндустріального ядра, країнах і регіонах світу. Мешканці (особливо молодь) у районах призначення, часто копіюють споживацькі й поведінкові моделі іноземних туристів, що своєю чергою може викликати внутрішні соціальні конфлікти [12].

Економічно вигідним напрямкам розвитку соціального туризму сприяє не наявність окремих одиничних інфраструктурних елементів, а створення цілеспрямованої системи, що забезпечує доступ людей до повноцінного відпочинку, а значить і ефективному відновленню фізичних та духовних сил [11]. Основні фактори, що визначають необхідність розвитку соціального туризму відображено на рис. 2.

Соціальний туризм в цілому як у світі, так і в Україні, має суттєві недоліки. Як правило, цей вид туризму характеризується середньою, навіть низькою якістю обслуговування, недостатнім рівнем освіти персоналу, не досить розвиненою туристичною інфраструктурою. На думку автора, наступним кроком повинно стати прийняття Закону України «Про соціальний туризм». Адже в нинішніх умовах, в чинному

нормативно-правовому полі соціальний туризм ефективно розвиватися не в змозі. З метою підтримки та розвитку соціального туризму, його більшої доступності для малозахищених соціальних груп населення держава повинна законодавчо передбачити ряд переваг для підприємств, закладів і громадян, що займаються розвитком соціального туризму [6].

Дослідниця Н. А. Нохріна [9] звертає увагу на те, що «програми соціального туризму, як правило, охоплюють такі категорії громадян, як: діти, молодь, що навчається; діти з неблагополучних сімей; ветерани війни; інваліди, пенсіонери, ветерани праці;

малозабезпечені верстви населення.

Наявність істотної різниці в доходах населення країни

Спроби створення "середнього класу" поки не є успішними, тому велика кількість людей не можуть повноцінно використовувати своє право на відпочинок. Соціальний туризм необхідний як явище, яке дозволяє реалізувати громадянам свої конституційні права;

Розвиток туризму впливає на економіку країни в цілому

Попри те, що соціальний туризм не ставить своїм завданням отримання прибутку, навіть швидше заперечує його, він може вплинути на інфраструктурну складову регіонів, сприяти створенню нових робочих місць;

Поліпшення іміджевої складової

Поліпшення іміджевої складової своєї країни також можна віднести до причин розвитку соціального туризму, тому що крім розвитку інфраструктури підвищується і інвестиційна привабливість регіонів;

Патріотичне піднесення та виховання населення, особливо молоді

За умови постійного і стійкого розвитку соціального туризму, туристичні послуги стають доступними для всіх верств населення, що важливо для молоді, яка повинна знати, любити і пишатися своєю країною;

Розв'язання соціальних проблем

Спрямованість соціального туризму на вирішення низки соціальних завдань: надання нематеріальних благ;

Підвищення рівня освіти та культури населення

Формування освітнього та культурного рівня населення; зменшення майнової нерівності;

Соціально-психологічні ефекти

Зниження соціально-психологічної напруженості в суспільстві; виховання гідних членів суспільства.

Рис. 2. Фактори розвитку соціального туризму в державі

Для літніх людей такі програми є поза сезонними (цілорічними), для молоді – мають інституційні обмеження (переважним терміном реалізації є канікули). Програми соціального туризму охоплюють: спортивно-оздоровчий, лікувально-оздоровчий, зелений, екологічний, сільський і культурно-пізнавальний туризм; сімейні подорожі, туристські поїздки Україною зарубіжних співвітчизників, міжнародні обміни по лінії соціального туризму. Соціальний туризм є не тільки механізмом забезпечення права на відпустку і

свободу подорожей малозабезпечених верств населення, але й ресурсом забезпечення продуктивної зайнятості населення території, інструментом регіонального розвитку, механізмом формування позитивного іміджу й популяризації дестинації» [9].

Також важливою складовою соціального туризму є такий його напрям, як інклюзивний туризм.

Інклюзивний туризм (фр. *Inclusif* – що включає, лат. *Include* – роблю висновок, включаю) – процес розвитку туризму, який має на увазі доступність туризму для усіх, в плані пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристського показу до різних потреб усіх людей, у тому числі інвалідів, літніх, їх опікунів і членів сімей, людей з тимчасовими обмеженими можливостями, сімей з маленькими дітьми тощо [15]. Такий вид реабілітації підходить як учасникам бойових дій, які отримали інвалідність внаслідок воєнних дій, так і особам, які отримали інвалідність унаслідок хвороби або вроджених вад.

Дослідженню туризму як соціальному інституту, зокрема для людей з інвалідністю, досі було приділено мало уваги. Туризм для людей з інвалідністю є порівняно новим та соціально значущим напрямком туристичної діяльності. Це пов'язано і безпосередньо із тим, що кількість осіб з різними видами обмеження життєвих можливостей щорічно зростає. Сьогодні в Україні гостро постає питання реабілітації людей з інвалідністю та особливих категорій населення держави – учасників та постраждалих в АТО. Основне завдання держави стосовно людини з інвалідністю – надати можливість повного або часткового відновлення здатностей до побутової, суспільної та професійної діяльності [10].

Інклюзивно-реабілітаційні тури мають на меті відвідування центрів оздоровлення, головний напрям діяльності яких має на меті лікування тих захворювань, що спричинили інвалідність. Ключовими категоріями інклюзивної реабілітації виступають ортопедичні, неврологічні й серцево-судинна реабілітація, відмінною від інших категорій є категорія оздоровлення дітей з обмеженими можливостями здоров'я. В реаліях сьогодення інклюзивно-реабілітаційний туризм має гарно розвинуту мережу у Німеччині, США, Іспанії, Ізраїлі, а також Франції. Запровадження інклюзивно-реабілітаційного туризму в Україні виступає інноваційною послугою для людей з обмеженими можливостями здоров'я, він передбачає перепрофілювання туристичних турів та забезпечення доступності об'єктів рекреації для людей з обмеженими можливостями здоров'я [1].

В Європі в рамках інклюзивного туризму створено вебсайт ENAT – Європейські мережі доступного туризму. Місія Європейської мережі доступного туризму полягає в

тому, щоб зробити європейські туристичні напрямки, продукти та послуги доступними для всіх мандрівників і сприяти розвитку доступного туризму в усьому світі. ENAT сприяє ширшому усвідомленню та розумінню необхідності доступності в усіх сферах подорожей та туризму по всій Європі. ENAT пропагує доступний туризм як засіб боротьби з дискримінацією людей з обмеженими можливостями та сприяння більшій соціальній інтеграції на міжнародному рівні.

Інклюзивний туризм насамперед означає, що всі без виключення люди можуть

користуватися туристичними послугами, незалежно від фізичних обмежень, на рівних умовах та доступністю для всіх. Це може бути доступність у пересуванні, слухова та візуальна доступність. Доступність – це рівний доступ до інфраструктури, транспорту, інформації та зв'язку. Розвиток інклюзивного туризму в Україні, має стати пріоритетним в галузі туристичної індустрії [4].

Ретроспективний аналіз еволюції відносин суспільства до осіб з інвалідністю показує, що соціально-психологічний захист військовослужбовців з інвалідністю багато в чому виступає показником рівня цивілізованого державного устрою. Так, один з найпопулярніших та найбільших художніх музеїв світу, Музей Лувр надає можливість відвідувачам з обмеженими можливостями нарівні з усіма насолоджуватися творами мистецтва. В ньому обладнано простір La Petite Galerie, який відвідують особи з інвалідністю поодиночці чи групами. Для тих, хто бажає випробувати тактильне сприйняття спеціально створена сенсорна галерея, що працює вже з 1995 року. Одне з найвідвідуваніших місць у Франції – це безперечно Ейфелева вежа. Вона обладнана спеціальним ліфтом, за допомогою якого людина з обмеженими можливостями може піднятися на другу платформу. Також такі знамениті Паризькі пам'ятки як Національний центр мистецтва і культури Жоржа Помпиду, музей образотворчих мистецтв Орсе, музей мистецтв Родена, Палац Інвалідів, є доступними не лише в плані пересування (обладнано пандусами, ліфтами, спеціальними туалетами), але і цінами (вхід для відвідувачів з інвалідністю, а також їх супроводжуючих, безкоштовний) [4].

В Україні є вже перші кроки з запровадження інклюзивного туризму. Першою, хто заговорив про соціальну реабілітацію осіб з інвалідністю внаслідок війни, стала Черкащина, де вперше створили Асоціацію «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму». Зараз тут розробляють унікальну сучасну методiku роботи з інклюзивними групами туристів. Засновниками стали центр медико-соціальної експертизи, національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Шевченківський національний заповідник (Канів), національний дендропарк «Софіївка», Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (м. Київ), громадська спілка «Всеукраїнське науково-практичне об'єднання Інклюзивного туризму інвалідів та чорнобильців України» [2].

Необхідно погодитись з позицією науковиці Н. Влащенко [5], яка зазначає, що «готельні та туристські підприємства, які розвиватимуть інфраструктуру для забезпечення інклюзивних потреб будуть більш конкурентоспроможні, що в цілому позитивно відобразиться на іміджі України як соціально орієнтованої туристської держави й сприятиме розквіту ринку туристичних послуг, економіки нашої держави» [5].

Дуже важливо, щоб інклюзивний туризм як вид реабілітації в нашій державі був віднесений до «соціального або медичного туризму» та кваліфікувався як подорожі, що субсидовані державою з коштів, які виділяються на соціальні потреби людей з інвалідністю.

Важлива й роль туризму як засобу реабілітації та відновлення здоров'я, психоемоційного стану внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Окрім того, туризм може бути й тією сферою, яка потенційно може сприяти працевлаштуванню такої категорії й сприяти їхній інтеграції у приймаючі громади.

Травми вимушених переселенців об'єктивно вимагають рекреації, актуалізації патріотичних настроїв, тому таким важливими стають можливості внутрішнього туризму на українських вільних та деокупованих територіях. Це може бути туризм активний, навіть екстремальний, але соціально-психологічна реабілітація відбувається не лише через феномен ризику, але і через співпрацю волонтерів у новому довіллі [13].

Дослідники [8] звертають увагу, що «серед заходів, що сприяють соціальній інтеграції вимушених переселенців до життя в територіальних громадах України, де вони мешкають наразі та планують залишатися протягом тривалого часу, особливе місце посідає волонтерський туризм. Волонтерський туризм забезпечує зближення ідентичностей переміщених осіб та громад, серед яких вони проживають, допомагає швидшій адаптації, налагодженню комунікації та формуванню гармонійних культурних форм між вимушеними переселенцями та іншими членами суспільства» [8].

Висновки. Соціальний бік туристичних послуг – задоволення потреб людини у відпочинку, подорожах, підтримці здоров'я та відновленні сил (реабілітація, рекреація). Однак, це невичерпний перелік складових туризму, особливим і незмінним його аспектом є виконання пізнавальних та виховних функцій, що сприяють розвитку толерантності, мультикультурності, розширенню світогляду та глобалізаційній інтеграції.

Соціальний туризм можна вважати одним з найефективніших елементів та напрямів дієвої соціальної політики держави. Однак, низка факторів, які стримують його розвиток –

інфраструктурні, соціально-економічні, ментальні – все ще перешкоджають повномірному використанню його як механізму розбудови здорового та соціально відповідального суспільства. Соціальний туризм є не тільки механізмом забезпечення права на відпустку і свободу подорожей малозабезпечених верств населення, але й ресурсом забезпечення продуктивної зайнятості населення території, інструментом регіонального розвитку, механізмом формування позитивного іміджу й популяризації дестинації.

Розвиток рекреації та туризму виступає важливим пріоритетом соціально-економічного розвитку України, вагомим чинником стабілізації та структурної перебудови національної економіки, суттєво впливаючи й на розширення можливостей людського розвитку, і розв'язання соціальних проблем населення, зокрема забезпечення оздоровлення та відпочинку населення, проведення змістовного дозвілля.

Нагальним завданням в Україні також є розвиток соціальної інфраструктури, підготовка кваліфікованих кадрів для організації інформаційної роботи та надання допомоги різним верствам населення в реалізації їхніх прав на відпочинок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безугла Л., Белобородова М., Герасименко Т. Формування інклюзивно-реабілітаційного туризму в Україні. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2022. № 2. С. 20–25. DOI: [https://doi.org/10.32782/2708-4949.2\(6.2022.4](https://doi.org/10.32782/2708-4949.2(6.2022.4)
2. Белоусова Н. В. Теоретичні аспекти розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні. *Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки*. Суми, 2018. Вип. 9. С. 205–212. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/4803>
3. Верховод І. С., Бритвенко А. С. Соціальна складова туризму як значущого сектору соціальної сфери. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства» (м. Запоріжжя, 25 листопада 2022 р.)*. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2022. С. 89–91. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/verhovod.htm
4. Вікторова Л. Інноваційні технології соціальної реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2019. № 3. С. 88–96. DOI: <https://doi.org/10.31499/3.2019.190402>
5. Влащенко Н. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму. *Бізнес Інформ*. 2018. № 9. С. 122–126. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-9_0-pages-122_126.pdf

6. Глібчук Д. П., Медвідь Л. І. Соціальний туризм: суть, види та досвід розвитку. *Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* / ред. кол.: Т.Д. Щербан (гол.) та ін. Мукачево: РВВ МДУ, 2021. С. 85-87. URL: <https://tinyurl.com/glibchukmedvid>

7. Каленюк І. С., Котенко Т. М. Соціальні аспекти розвитку рекреації і туризму як значущого сегменту світового господарства: теоретико-методологічні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Вип. 3. С. 172–176. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/3_2015ua/41.pdf

8. Кирилюк І., Чвортко Л. Волонтерський туризм як інструмент соціальної інтеграції вимушено переміщених осіб під час російського воєнного вторгнення. *Економічні горизонти*. 2023. № 1(23). С. 80–91. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(23\).2023.273362](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(23).2023.273362)

9. Нохріна Л. А. Соціальний туризм: детермінанти реалізації. *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej «Economy. Zarządzanie. Osiągnięcia naukowe, rozwój, propozycje» (29.09.2016 30.09.2016)*. Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. С. 32-24. URL: <https://tinyurl.com/nohrinala>

10. Перфільєва М., Войтовська А. Розвиток інклюзивного туризму в Україні: соціальний аспект. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2018. № 1. DOI: <https://doi.org/10.31499/2618-0715.1.2018.154351>

11. Поворознюк І. М. Соціальний туризм як фактор стійкого розвитку регіону. *Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. молодих учених та студентів (м. Умань, 19-20 листопада 2020 р.)*. Умань : Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. 2020. С. 343–345. URL: <https://tinyurl.com/povoroznuk>

12. Ткачук Л.М. Сутність туризму як багатоаспектного суспільного явища. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Географія*. К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. Вип.2 (67). С.109-113. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/43247>

13. Федорченко В. К., Федорченко-Кутуєв П. В., Федорченко Н. В., Василиць О. І. Туризм – потенціал відновлення та модернізації українського суспільства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 4(56). DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269585](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269585)

14. Феленчак Ю. Б. Підхід до визначення соціального туризму в контексті формування соціальної доктрини туризму. *Інноваційна економіка*. 2019. № 3–4. URL: <http://www.inneco.org/index.php/innecoua/article/view/52>

15. Чупіна К. О. Реабілітація засобами інклюзивного туризму: психологічний

аспект. *Психологія та соціальна робота*. 2021. Т. 53 № 1. С. 210-222. DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.1\(53\).241362](https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.1(53).241362)

REFERENCES

1. Bezugla, L., Bieloborodova, M., & Herasymenko, T. (2022). Formuvannia inkliuzyvno-reabilitatsiinoho turyzmu v Ukraini [Formation of inclusive-rehabilitation tourism in Ukraine]. *Innovatsii ta tekhnologii v sferi posluh i kharchuvannia – Innovations and technologies in the field of services and catering*, 2(6), 20–25. DOI: [https://doi.org/10.32782/2708-4949.2\(6.2022.4](https://doi.org/10.32782/2708-4949.2(6.2022.4) [in Ukrainian].

2. Bielousova, N. V. (2018). Teoretychni aspekty rozvytku inkliuzyvnoho reabilitatsiino-sotsialnoho turyzmu v Ukraini [Theoretical aspects of the development of inclusive rehabilitation-social tourism in Ukraine]. *Naukovi zapysky SumDPU imeni A. S. Makarenka. Heohrafichni nauky – Scientific notes of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. Geographical Sciences*, 9, 205–212. Retrieved from: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/4803> [in Ukrainian].

3. Verkhovod, I. S., & Brytvienko, A. S. (2022). Sotsialna skladova turyzmu yak znachushchoho sektoru sotsialnoi sfery [The social component of tourism as a significant sector of the social sphere]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Svitovi dosiahnennia i suchasni tendentsii rozvytku turyzmu ta hotelno-restorannoho hospodarstva" (m. Zaporizhzhia, 25 listopada 2022 r.)*. Zaporizhzhia: NU "Zaporizka politekhnika", 89–91. Retrieved from: https://tourlib.net/statti_ukr/verhovod.htm [in Ukrainian].

4. Viktorova, L. (2019). Innovatsiini tekhnologii sotsialnoi reabilitatsii osob z invalidnistiu vnaslidok boiovykh dii [Innovative technologies of social rehabilitation of persons with disabilities as a result of hostilities]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social work and social education*, 3, 88–96. DOI: <https://doi.org/10.31499/3.2019.190402> [in Ukrainian].

5. Vlashchenko, N. (2018). Problemy ta perspektyvy rozvytku infrastruktury dlia potreb inkliuzyvnoho turyzmu [Problems and prospects of infrastructure development for inclusive tourism needs]. *Biznes Inform – Business Inform*, 9, 122–126. Retrieved from: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-9_0-pages-122_126.pdf [in Ukrainian].

6. Hlibchuk, D. P., & Medvid, L. I. (2021). Sotsialnyi turizm: sutnist, vyd i dosvid rozvytku [Social tourism: essence, types, and development experience]. *Mizhnarodnyi ta natsionalnyi dosvid suspilno-geografichnoho rozvytku turytychnoi haluzi v umovakh yevrointehratsii: tezy*

dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Mukačevo: RVV MDU, 85–87. Retrieved from: <https://tinyurl.com/glibchukmedvid> [in Ukrainian].

7. Kaleniuk, I. S., & Kotenko, T. M. (2015). Sotsialni aspekty rozvytku rekreatsii i turyzmu yak znachushoho segmentu svitovoho hospodarstva: teoretyko-metodolohichni zasady [Social aspects of recreation and tourism development as a significant segment of the world economy: theoretical and methodological principles]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*, 3, 172–176. Retrieved from: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/3_2015ua/41.pdf [in Ukrainian].

8. Kyryliuk, I., & Chvertko, L. (2023). Volonterskyi turizm yak instrument sotsialnoi intehratsii vymusheno peremishchenykh osib pid chas rosiiskoho viiskovoho vtruchannia [Volunteer tourism as a tool for social integration of forcibly displaced persons during the Russian military intervention]. *Ekonomichni horizonty*, 1(23), 80–91. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(23\).2023.273362](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(23).2023.273362) [in Ukrainian].

9. Nokhrina, L. A. (2016). Sotsialnyi turizm: determinanty realizatsii [Social tourism: implementation determinants]. *Zbir naukovykh statei. Konferentsii Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi "Economy. Zarzadzanie. Osiagnienia naukowe, rozwoj, propozyycje"* (pp. 32-24). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. "Diamond trading tour". Retrieved from: <https://tinyurl.com/nohrinala> [in Ukrainian].

10. Perfilieva, M., & Voitovska, A. (2018). Rozvytok inkluzyvnoho turyzmu v Ukraini: sotsialnyi aspekt [Development of inclusive tourism in Ukraine: social aspect]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social work and social education*, 1. DOI: <https://doi.org/10.31499/2618-0715.1.2018.154351> [in Ukrainian].

11. Povorozniuk, I. M. (2020). Sotsialnyi turizm yak faktor stiikoho rozvytku rehionu [Social tourism as a factor of sustainable regional development]. *Suchasni problemy i perspektyvy ekonomichnoi dynamiky: materialy Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. molodykh uchenykh ta studentiv (Uman, 19-20 Nov. 2020)*, 343–345. Retrieved from: <https://tinyurl.com/povoroznuk> [in Ukrainian].

12. Tkachuk, L. M. (2017). Sutnist turizmu yak bahatoaspektneho suspilnoho yavvyshcha [The essence of tourism as a multi-aspect social phenomenon]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Heohrafiia – Bulletin of Taras Shevchenko*

National University of Kyiv. Series: Geography, 2(67), 109-113. Retrieved from: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/43247> [in Ukrainian].

13. Fedorchenko, V. K., Fedorchenko-Kutuev, P. V., Fedorchenko, N. V., & Vasilets, O. I. (2022). Turyzm – potentsial vidnovlennia ta modernizatsii ukrainskoho suspilstva [Tourism - potential for recovery and modernization of Ukrainian society]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – Bulletin of NTUU "KPI". Political Science. Sociology. Law, 4(56). DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269585](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269585) [in Ukrainian].*

14. Felenchak, Yu. B. (2019). Pidhid do vyznachennia sotsialnoho turyzmu v konteksti formuvannia sotsialnoi doktryny turyzmu [Approach to defining social tourism in the context of forming the social doctrine of tourism]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative Economy, 3–4. Retrieved from: <http://www.inneco.org/index.php/innecoua/article/view/52> [in Ukrainian].*

15. Chupina, K. O. (2021). Reabilitatsiia zasobamy inkluzyvnoho turyzmu: psykholohichni aspekt [Rehabilitation through inclusive tourism means: psychological aspect]. *Psykholohiia ta sotsialna robota – Psychology and Social Work, 53(1), 210–222. DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.1\(53\).241362](https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.1(53).241362) [in Ukrainian].*